

were adversaries;

3) *by the end of June 1919 Makhno's and Hrygoriyev's movements had become predominantly different, and the ataman's assassination a month later came as a result of accumulated contradictions between them.*

4) *of the three historical concepts characterized earlier it is the third one that corresponds to the truth of history;*

In our opinion, the contents of this article permits it to pretend for a certain originality which found its expression in that its author:

1) *made a consistent consideration and analysis of the above-mentioned relations from beginning to end;*

2) *arrived at a clear-cut conclusion about these relations being different;*

3) *thoroughly revealed (in most cases) the concrete reasons which made the rebels of the two military chiefs both allies and enemies;*

4) *defined Makhno's and Hrygoriyev's movements in the summer of 1919 as politically different;*

5) *provided (for the first time in Ukrainian historiography) a complete periodization of this relationship;*

6) *assessed the available concepts and interpretations of the relations between the two insurgent movements.*

Key words: *civil war, insurgent movements, peasant war.*

УДК (477) «18/19»: 388.43(092)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-74-85

В.В. Гоцуляк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ДОСЛІДНИКІВ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті, на підставі аналізу сучасної літератури, зартикульовано увагу на сучасному стані вивчення українськими вченими спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Окреслено певний доробок з цього питання провідних академічних та молодих учених, які підготували окремі узагальнювальні видання, монографії, і статті. Зроблені висновки, що стосуються загальної тенденції вивчення цього питання, та окреслені перспективи його подальшого дослідження.

Ключові слова: *аграрна історія України, дослідники аграрної історії, селянознавча проблематика, українське селянство, аграрна реформа, аграрна політика, земельні відносини, земельна власність, дореволюційна історіографія, радянська історіографія, сучасна історіографія.*

Постановка проблеми. Вивчення аграрної історії України має давню традицію, яку заклали дореволюційні дослідники. За специфічних умов однополюсної радянської монометодології протягом 1920-х – середини 1980-х років здійснювали свої дослідження історики в Україні. Демонстрували тяглість із здобутками попередників, розвивали їх спадок і примножували знання з аграрної історії України в умовах зарубіжжя діаспорні вчені. В умовах відродження назалежності України представники сучасної історичної науки надали селянознавчій проблематиці пріоритетне місце, зокрема, національній аграрній історії. З огляду на це, варто

дизнатися про те, яку увагу приділяють сучасні українські дослідники змісту, сутності, спрямованості наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Також доцільно визначити фактори, які стимулюватимуть подальше поглиблене вивчення цієї теми в сучасному історіографічному та джерелознавчому вимірі.

Актуальність теми зумовлено багатьма факторами і насамперед потребою взаємозв'язку історії і сучасності в контексті переосмислення досвіду минулого аграрного реформування. До того ж, історія та історіографія дослідження аграрного питання у період національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) вказує на доконаний факт, що земельна проблема перебувала у центрі уваги не лише тогочасних українських національних урядів, але й пізніше – радянських, діаспорних та, особливо, сучасних вчених в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання вивчення спадщини істориків, правників, етнографів та представників інших галузей науки, які вивчали аграрну історію України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. певною мірою безпосередньо чи опосередковано, відображено у вітчизняній історіографії в працях таких істориків, як В. Верстюк, В. Солдатенко, В. Смолій, О. Реєнт, С. Кульчицький, М. Литвин, С. Корновенко, О. Житков та інших. Існує низка статей, присвячених дослідженню спадщини окремих істориків. Підготовлені також кандидатські дисертації В. Бондарем [1] і Ю. Ярченко [2], окремі статті історіографічного змісту, які також привертають до себе увагу в контексті поповнення академічної бази знань з історії селянознавства та аграрної історії України.

Мета – охарактеризувати сучасний стан вивчення українськими вченими наукової спадщини дослідників, які звертались до осягнення аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Умови російської дійсності другої половини ХІХ ст. стимулювали гарячі дискусії в урядових колах щодо змін у внутрішній політиці царського уряду. До цього процесу також долучилися вчені. Вони уявляли, що в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. однією із болочих і гострих проблем соціально-економічної та суспільно-політичної дійсності Російської імперії є селянське питання.

Ставлення царизму до нього визначалося насамперед прагненням не руйнувати підвалини існуючого ладу, основу якого складало кріпосне право та поміщицьке землеволодіння. Робилося все, щоб у різний спосіб пристосуватися до паростків нових капіталістичних відносин, особливо в господарюванні, уникнути кризових ситуацій, які постійно супроводжували суспільне життя. Утім модифікації всередині системи не могли призвести до рішучих змін та вирішити селянське питання, яке гостро стояло на українських землях, підвладних Росії. Усі наступні урядові кроки українське село сприймало з очікуванням. Поступово, віддаляючись від патріархального укладу життя, українське селянство поповнювалося енергійними, а головне молодими силами, які прагнули землі. Зі сподіваннями на розв'язання земельної проблеми та зміною свого соціального становища українські селянські маси, які склали майже 90% населення, увійшли у другу

половину XIX століття, ознаменоване скасуванням 1861 р. кріпосного права та проведенням аграрної реформи.

У сучасній історичній літературі констатується, що соціальне життя села в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. було істотно змінено селянською реформою 1861 року і наступними законодавчими актами із селянського питання [3, 378]. Відбулася зміна соціального статусу селянина, особиста свобода давала можливість, навіть через важку працю та поневіряння, знайти більш гідне місце в суспільстві. Було отримано можливість обирати органи місцевого самоуправління, представників для виборів членів повітових землевпорядних комісій від волосних сходів, а з утворенням Державної Думи – обрання виборних для участі в з'їзді уповноважених від селян. Утім зникнення патрональних відносин, на перших порах, негативно позначилося на селянах. Останні, котрі отримали незначні наділи, не могли забезпечити себе припасами на випадок неврожаю чи стихійного лиха і розорялись остаточно. Змінилася і селянська громада, її роль в житті селянського населення була неоднаковою. Часом багато селян ставали власниками своєї землі й втрачали міцний зв'язок із громадою. Незважаючи на проведення Столипінської аграрної реформи, наступний розвиток подій значною мірою визначався тим, що аграрні відносини залишилися і далі невпорядкованими. Учені також відзначають, що нерозв'язність земельного питання дали можливість лідерам радикальних суспільних течій (В. Леніну, В. Чернову та інших) як завгодно маніпулювати свідомістю селян [4, 407]. Що з цього вийшло відомо: голод 1920-1921 рр., Голодомор 1932-1933 рр. суцільна колективізація, знищення селянського індивідуального землекористувача, здатного своєю працею нагодувати країну...

Залишені спроби розкодування цієї теми та сучасні публікації засвідчують однозначний висновок, що історія українського селянства – одна з найбільш актуалізованих проблем в традиційному та сучасному історіописанні. Для першого – дорадянського періоду, який заклав підвалини історії селянства, характерна посилена увага з боку переважно істориків, економістів, правознавців, етнографії до її окремих сторінок, пов'язаних із досягненням сутності аграрних реформ, досвіду ведення землеробства, та інших галузей селянського господарства, у тому числі, агрономії, селянського виробництва. Також зверталася увага на окремі соціальні аспекти.

Екскурсійно стисло сповістимо, що носії ліберальних (А. Корнілов, О. Кауфман, А. Казеветтер, П. Лященко, П. Мілюков, В. Світловський та інші), консервативних (С. Платонов, О. Єлишев, К. Леонтьєв, О. Паршин, Х. Петров та інші), народницьких (П. Маслов, М. Огановський, О. Пешехонов, М. Покровський, В. Семевський та інші), марксистських та ліворадикальних світоглядних настанов (одним із яскравих його представників був В. Ленін, погляди якого, не лише вплинули на формування радянської історіографії, а й стали каноном в 1930-ті рр.) залишили по собі спадок, який в нових умовах вартий спостереження та ґрунтовного аналізу. Нагадаймо також, що окремі діячі Вільного економічного товариства і Російського географічного товариства, земств, вчені агрономи, краєзнавці і практики сільського господарства залишили по собі

певний масив робіт. З часом і, особливо на межі XIX і XX ст., історія селянства, дослідження аграрних реформ набули політизованого характеру, не лише в контексті досягнення закономірностей аграрної еволюції, а й у зв'язку з пошуком можливих варіантів аграрного розвитку держави, зважаючи на європейський і американський досвід. Межа століть зумовила й перехід від нагромадження масиву матеріалу до його досягнення. У цьому сенсі цілком вірним є твердження В. Бондаря про те, що вже як певний вияв аналітики і підведення підсумків пореформеного розвитку Російської імперії в селянознавчому аспекті (селянські реформи, розвиток селянського господарства, соціально-економічне становище та ін.) сприймаються праці С. Аваліані, В. Бочкарьова, М. Власенка, Г. Джанішієва, І. Іванюкова, П. Кованька, А. Корнілова, В. Косінського, А. Леонтьєва, П. Маслова, С. Мельгунова, А. Пошехонова [1, 29].

Сприятлива атмосфера для збору, систематизації й аналізу фактологічного матеріалу в українських губерніях із історії звільнення селян від кріпосницької залежності склалася у середовищі діячів Історичного товариства Нестора-літописця. Наслідком цього стала поява робіт Г. Афанасьєва, М. Василенка, М. Довнар-Запольського О. Жиліна та інших, у яких звернено увагу на передумови законодавчих змін, механізм упровадження певних принципів реформи, специфіку місцевих особливостей її впровадження, заходи органів влади та діяльність її діячів. Носіїв народницьких поглядів природно цікавили історія сільської громади і поземельної селянської общини. Вони у своїх працях (К. Головін, В. Воронцов, К. Кочоровський, А. Лосицький, В. Пругавін, А. Ріттіх, В. Трирогов та інші), захищаючи громади, не вбачали їх причиною низького виробничого стану селянського господарства. Учені наголошували, що вони достатньо багатофункціональні й багатогранні та мають певні резерви для життєдіяльності. Такі погляди, як зазначає сучасний дослідник, викликали протест у тих вчених і, зокрема І. Вернадського, дослідника Д. Струкова, навіть державного діяча М. Бунге, які не бачили перспектив збереження сільської общини [1, 30]. У притаманному для тих часів методологічному спрямуванні створювали свої праці В. Бажаєв, В. Васильчиков, В. Світловський, Ф. Тернер, Л. Ходський. У них йшлося про особливості селянського землекористування та землеволодіння. Такі українські дослідники, як О. Анциферов, М. Туган-Барановський, Ф. Щербина, звернувшись до проблеми кооперації, у своїх пошуках були підтримані кооператорами-практиками М. Балліним, В. Доманіцьким, М. Левитським, П. Пожарським [1, 31].

Значу цінність, як новий вияв уявлень про українське селянство, мали праці С. Бородаєвського П. Височанського, О. Мицюка, А. Челінцева. Особливо важливим став доробок О. Чаянова, світлий розум якого створив концепцію некапіталістичного шляху розвитку селянства та теорію трудового селянського господарства, з органічним поєднанням усіх засобів виробництва, на основі процесу кооперації, де самостійним селянським дворам належала ключова роль.

Не відставали від потреб часу і маститі вчені. Наприклад, такий авторитет, як М. Туган-Барановський, конкуруючи з політичними

опонентами – марксистами створив теорію трудового селянського господарства, а С. Булгаков, вірячи у технічний прогрес, захищав дрібне селянське виробництво, О. Чупров обстоював ідею агрокультурної реформи з пропагандою в середовищі селянства кращих зразів господарювання, що дало можливість відійти від екстенсивного способу землеробства і механічного розширення наділів [1, 32]. Також відомо, що М. Костомаров, П. Куліш, В. Белозерський В. Антонович українському селянству відводили чільне місце у своїй спадщині, а М. Драгоманов, С. Подолинський по-своєму трактували питання вирішення селянського господарювання.

Окрема варто сказати про М. Грушевського. Якщо взяти за аксіому той факт, що 90% тодішнього населення України склали селяни, то наукову спадщину М. Грушевського, зокрема його монументальний твір «Історія України-Руси» адресовано не лише вищим прошаркам, науковцям, але й широким народним масам. Посутнісно історія державних органів перебувала серед ключових тем видатного вченого, особливо в останніх томах. Дослідник не абсолютизував народницьких постулатів, його державницький інстинкт історично «приватизував» етнічний ареал (ментальну карту українського простору. Рецензенти його найбільшого наративу наголошували на державницьких і навіть імперських прагнення вченого за його намагання віддати східноєвропейський простір «від Сяну до Дону» в беззастережне володіння українців [5, 105]. На сьогоднішній день селянознавчі погляди видатного вченого найбільше досліджені.

Важливим інтегруючим чинником, що сприяв вивченню порушеного питання, є намагання тогочасних етнографів-народознавців (Ф. Вовк, Д. Зеленін, П. Іванов, О. Кістяківський, М. Маркевич, М. Милорадович, О. Пипин, М. Сумцов, особливо П. Чубинський) стати знавцями у дослідженні селянського життя і побуту. Вони, як і члени комітетів, відділів наукових товариств, урядових комісій, етнографічно-статистичної експедиції Російського географічного товариства, ретельно вивчали і систематизували матеріали з повсякденного життя українського населення та документальні дані, які стосувалися соціальної історії селянства. Не міг не зацікавитися зазначеною проблематикою й О. Русов, який став творцем власної програми вивчення соціально-економічних відносин, українських губерніях Росії, базованої на статистичних дослідженнях на Чернігівщині,

Не можна обійти свою увагою й аспект, пов'язаний із висвітленням «вузлових проблем» сільськогосподарської науки в товариствах учених-аграріїв зазначеного періоду. Адже саме вони сприяли державним органам в раціоналізації аграрного сектору економіки. Вони забор'язані своєю появою і подальшою діяльністю ініціативи та матеріальній підтримці громадських організацій та приватними особам: сільськогосподарським товариствам і місцевим земствам. Як з'ясувала у своїй монографії І. Демуз, спроби вивчення та періодизації становлення дослідної справи належали професійним агрономам і економістам та землевласникам-практикам (А. Зайкевич, Ф. Яновчик, В. Ротмистров, В. Фурдуєв, К. Вербецький, В. Кречун, С. Анцибр, М. Семенов,

С. Кульжинський, Б. Овсянников, С. Скандраков, В. Морачевський, Т. Осадчий, Ф. Дюбанський та інші). Як повідомляє автор, ґрунтована розвідка про Лоховицьке товариство сільських господарів Полтавської губернії за перші 25 років його існування (1886-1911 рр.) створена на основі річних звітів та інших матеріалів спеціальною комісією, до складу якої входили М. Фон-Клекль, О. Туган-Барановський, А. Готшалк, М. Ходолей, Г. Жуков, В. Русинів, В. Мойсеєнко, М. Ренський та В. Івченко. У написанні окремих статей до цих нарисів брали участь, окрім вищеназваних осіб, інші члени товариства – В. Щербачов, Я. Артюхов. І. Шишов, М. Белявський, С. Чиж, П. Колесник, Ф. Нестеровський. Л. Волинський, Г. Кондратьєв [6, 425-426]. І. Демуз проаналізувала й зміст інших видань (довідкові дореволюційні, у тому числі, галузеві, словник С. Богданова «Полная энциклопедия русского сельского хозяйства», розвідка І. Котельникова про класифікацію сільськогосподарських товариств, інформацію про них в енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона. Вчена навела інформацію про статті, в яких висвітлено діяльність окремих, більш відомих товариств і учених аграріїв тощо. У них також ґрунтовно простежено створення таких об'єднань в Україні, їх діяльність як суто кооперативних організацій, які висвітлювалися у роботах відомого знавця тогочасної кооперації О. Меркулова (Глібова) та інших [6, 427-248]. З сучасних позицій цей спадок варто детально дослідити. Саме в такому контексті О. Силка розкрила віхи становлення та діяльність громадських об'єднань українського села Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст, подавши також ґрунтовний огляд стану розробки цієї теми російськими й українськими вченими [7, 18-54].

На фоні осягнення дослідниками аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. свій художній талант у зображенні селянського життя у цей період виявили також українські письменники П. Мирний, М. Коцюбинський. В. Стефаник, І. Капренко-Карий, Б. Гринченко, С. Васильченко та інші.

Утім із приходом до влади більшовиків, зважаючи на віру в постулати «класової боротьби» серед інших стали «затребувані» такі дослідники, як В. Дубровський, А. Закцер, В. Качинський, Н. Мірз-Авак'янц, А. Флоринський», які вивчали лише селянські рухи. Влада від початку не намагалася дати вченим (О. Оглоблин, О. Погребинський, М. Слабченко, О. Стапанішана, М. Яворський та інші) широкий простір для дослідження аграрної історії взагалі. Вона зробила все, щоб обірвалися зв'язки зі спадщиною дореволюційної історичної науки й пореволюційними традиціями. Винятком є творчі зусилля М. Грушевського, який не поривав із традиціями в науці, теж саме пропонував учням своєї школи (С. Глушко, П. Діхтяр, В. Єфимовський, В. Камінський, О. Стапанішина, С. Шамрай): досліджувати передусім економічний стан селянства, його змагання за покращення умов свого життя та законних прав.

Вже у післявоєнний період – протягом 50 – 70-х рр. ХХ ст. визначилася група істориків в Україні (А. Анфімов, С. Дубровський, М. Лещенко, Б. Литвак, Ф. Лось П. Першина, Д. Пойда та інші), які пов'язали своє наукове життя з дослідженням історії селянських

рухів, а такий учений, як П.Теличук долучився до вивчення історії дореволюційного селянського землеволодіння, земельної власності, орендних відносин на селі. Дотримуючись контексту російської й української складової, І. Гуржій опублікував роботу: «Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст.». Незважаючи на марксистські стереотипи мислення, пануючі у просторі радянської історичної науки, тенденція зацікавлення цією проблематикою, крізь призму реконструкції окремих аспектів соціально-економічного становища пореформеного села, присутня в колективних виданнях «Історія селянства Української РСР», «Історія міст і сіл України», «Історія народного господарства Української РСР». Для істориків-аграрників кінець 80-х –90-ті роки XX ст. стають перехідними у науковому стилі мислення, коли стереотипи радянської історіографії поступаються новому розумінню історичного процесу з позиції перспектив української державності.

Подальший перебіг історіографії в Україні з цього питання можна простежити в багатьох сучасних публікаціях і змістовних працях, наприклад, у названому вище дослідженні В. Бондаря [1, 41–43]. Цей учений одним із перших стисло оцінив внесок сучасних дослідників у вивчення актуалізованої нами теми [1, 16], а також детально проаналізував питання аграрного устрою селянства другої половини XIX – початку XX ст. та соціальну історію селянства у сучасній українській історіографії [1, 44–164]. Можна погодитися також з його висновком про те, що сучасна українська історіографія пореформеного селянства характеризується такими склниками: 1) кінець 1980-х – початок 1990-х рр., коли селянознавча проблематика перебувала в затінку на фоні досліджень національно-державної та політичної історії України; 2) середина й друга половина 1990-х рр. – активізація досліджень із історії селянства; започаткування традиції проведення симпозіумів, конференцій, семінарів із проблем аграрної історії; визначення нових тематичних напрямів творчого пошуку і збільшення наукової продукції; 3) 2000-і роки – інституціоналізація селянознавчої історіографії: створення та діяльність Наукового товариства істориків-аграрників і Науково-дослідного інституту селянства... наукового співтовариства істориків-аграрників Дніпропетровська (Дніпро) [1, 166]. У межах запропонованої періодизації природно вписуються дослідження з зазначеної нами теми. Зауважимо, лише в цілому, що селянознавча проблематика рано чи пізно мала посісти своє почесне місце в сучасному українському історіописанні.

Так і відбулося. Методологічна переорієнтація, осягнення спадку попередників, критичне ставлення до спадку радянської історіографії, залучення значного масиву архівних джерел, документального матеріалу показало, що погляди на більшість проблем української історії та історії українського селянства змінилися, поглибилися і набули нового інтерпретаційного сенсу. Окрім зрілих дослідників, процес формування вже нового світогляду й методологічних засад, підходів до наукового осягнення історії українського селянства охопив вже нове покоління істориків. Він складається з цілої гами взаємовпливів зарубіжного і українського наукового соціокультурного середовища та сприятливої різноманітної інтелектуальної атмосфери. Окрім того

сучасним дослідникам дісталася низка комплексних проблем, які потребували пошуку достовірної, а не замочуваної, як це було в радянська часи, історичної, статистичної, соціальної та економічної інформації регіонального та вузько локального виміру та певна ускладненість її пошуку. Ці складнощі вдалося перебороти, про що свідчить оприлюднений за роки незалежності значний масив фактичних даних, архівних і документальних матеріалів, друкованих нарисових студій, праць синтетичного й концептуального гатунку, брошур та чисельних статей.

Тон у висвітленні аграрної історії зазначеного періоду задає Інститут історії України і відділ історії України XIX– початку XX ст. керівництвом д. і. н, проф., члена-кор. НАНУ О.Ресента, який підготував низку монографій, 8-й розділ першого тому двохтомника «Історія українського селянства» в якому змальовано панораму українського пореформеного села [1, 357–470], досліджено українське, західноукраїнське селянство у XIX – на початку XX ст., його стан під час світової війни 1914–1918 рр. і українське село та селянські імперативи української революції [3, 471–629].

Інститут історії України НАН України підтримав ініціативу і як співзасновник тісно співпрацює зі створеним Науково-дослідним інститутом селянства (Черкаси) та редакційним складом видання №Український селянин№. Постійно проводяться симпозіуми, зокрема другий і шостий безпосередньо присвячені селянській реформі 1861 р та Столипінській земельній реформі.

Наукові інтереси сучасних селянознавців обертаються також навколо нашої проблематики в контексті вивчення переважно українського пореформеного села та чітко визначених пріоритетних напрямках дослідження таких складників, як підготовка і здійснення селянської реформи 1861 р.; селянське землекористування у пореформений період; соціальне життя села в Україні, селянське господарювання тощо. Зазначене вище стимулювало появу біоісторичних та історіографічних досліджень. Для того, щоб скласти ширше уявлення про їх стан нижче наведемо окремі приклади. Так, якщо брати в хронологічній послідовності, безпосередньо або опосередковано, вже з перших чисел журналу «Український селянин», про свідчить бібліографічний покажчик журналу за 2000–2012 рр. [8] і до останнього його випуску 2017 р., чітко визначилися тенденції осягнення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. Цією проблематикою зацікавилися наступні: В. Верховський [9].; В. Мельниченко [10], О. Рахно [11], В. Крот [12], В. Вінтонів [13], С. Водотика [14], С. Світленко [15], Є. Костик [16], Н. Темірова [17], П. Тригуб [18], М. Запара [19], В. Мойсієнко [20], М. Аліман [21], О. Каляструк [22], Г. Капустян [23], Н. Токар [24], С. Ганницький [25], В. Коваленко [26], В. Сокирська [27], І. Василік [28], В. Масненко [29], В. Гоцуляк [30], А. Морозов [31], В. Орлик [32], О. Глушан [33], Ю. Пасічна [34], І. Фареній [35], В. Швець [36], Н. Ковальова [37] та інших.

З пануючих сьогодні методологічних засад сучасні вчені у цих статтях, використовуючи фактологічні дані, цілком свідомо ретранслюють, реконструюють фрагменти життєвих наративів

дослідників аграрної історії України вказаного періоду, вписуючи їх в контекст сучасного українського селянознавства.

Ще однією суттєвою ознакою сучасного стану дослідження піднятого питання є те, що Інститут історії України НАН України, як академічна установа співпрацює з Центром дослідження історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, історичним факультетом Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, де систематично проводяться наукові читання з питань аграрної історії України та Росії, присвячені пам'яті д.і.н., професора Д. Пойди. Починаючи з 1993 р. таких наукових читань вже проведено 11 з виданням окремих збірок історичних праць.

Зазначимо, що В. Бондар у своїй дисертації стисло проаналізував внесок сучасних вчених М. Ковальського [38], В. Іваненка [39], Т. Липовської [40], С. Світленка [41] у дослідження спадщини Д. Пойди [1, 54-55]. Їх напрацювання заслуговують предметнішого розгляду. Вплив цього видатного вченого позначився також на зацікавленості дніпровських вчених (А. Болебрух, В. Савчук, Г. Швидько, В. Мирончук, Т. Бугар, В. Воронов, А. Голуб, Т. Осипенко, Р. Распопов, К. Шихов, О. Шляхов та інші) різними аспектами дореволюційної історії селянства України та Росії.

На сторінках наукових видань а також вісників історичних факультетів, інститутів історичного профілю Київського, Львівського, Харківського, Запорізького, Кам'янець-Подільського, Черкаського, Чернігівського та інших університетів систематично друкуються статті вчених, присвячені дореволюційним, радянським, діаспорним дослідникам аграрної історії, історії селянської реформи 1861 р., її реалізації в окремих губерніях, еволюції землеволодіння і землекористування та земельних відносин в другій половині XIX початку XX ст. Сучасний стан вивчення проблеми також засвідчив, що набуває поширення дослідження не лише спадщини дослідників, але й діяльності великих землевласників, меценатів, громадських і, особливо, суспільно-політичних діячів другої половини XIX – початку XX століть. Це засвідчує широка палітра надрукованих статей [42]. На розвиток біоісторіографічних досліджень дедалі більше звертають увагу сучасні дослідники, зокрема, В. Бондар [43]. Він розглянув напрацювання сучасних науковців і проаналізував зміст дисертаційних праць В. Бартківа, С. Набоки, А. Шевчука, в яких йшлося про місцевий державний апарат, роботу інституту мирових посередників, сутність селянської реформи 1861 р. і її вплив на аграрні відносини у губерніях тощо. Він також звернувся до аналізу досліджень Т. Ткаченка та А. Тимошенка присвячених громадській, благодійній та державній діяльності Г. Галагана.

Отже, у новітній історіографії набули популярності біографічні дослідження та вивчення творчої спадщини вчених-аграріїв: від широкого панорамного огляду життя, наукової роботи до аналізу особистого творчого доробку. Здійснений аналіз показує зростаючі темпи зацікавленості цією проблематикою, динаміку розширення кола дослідників, спадщина, яких вивчається у різних контекстах. Одночасно, автори історіографічних праць, характеризуючи здобутки

дореволюційних вчених, звертають увагу на стан дореволюційної й радянської історіографії цієї проблеми. Найбільше наукових звернень спостерігається до оцінки ролі селянства М. Костомаровим, П. Кулішем, В. Антоновичам, М. Драгомановим, М. Грушевським, І. Франком, Д. Дорошенком, В. Липинським, О. Оглоблиним та іншими українськими вченими.

Утім існує потреба ретельно дослідити низку можливих ідентифікацій, без яких збіднюється формування цілісного образу історика-аграрника минулих століть й теперішнього часу в контексті суспільних, економічних і політичних процесів. Варто проаналізувати зміст монографій, колективних видань, брошур, підручників авторами, яких є Д. Бодуа, Я. Бойко, С. Борисевич, В. Вергунов, В. Верига, М. Гримич, Б. Лановик, П. Захарченко, О. Каденюк, О. Крижановська, Т. Ланзанська, В. Лазуренко, В. Марочко, О. Мороз, В. Нечитайло, В. Ніколаєнко, П. Панченко, Н. Паршина, В. Пашук, С. Петренко, В. Половець, Ю. Присяжнюк, В. Сажко, О. Скиба, С. Сусоров, Н. Темірова, В. Петлицький, Ф. Турченко, В. Вергунов, В. Хижняк, В. Кірпаль, В. Кучер, А. Коцур, І. Фареній, О. Федьков, В. Фещенко, Р. Чмелик, В. Шандра, В. Шевченко, Н. Щербак, М. Якименко, М. Яременко та інші.

У такий спосіб бажано також здійснити аналіз низки захищених дисертаційних праць, авторами яких є А. Авременко, М. Антоненко, В. Бартків, В. Бойко, В. Бондар, І. Бутенко, В. Власенко, Ю. Вовк, О. Герасименко, В. Горбаньов, Л. Горенко, М. Гримич, І. Десятников, В. Кириченко, Н. Коваленко, Ю. Кравець, О. Красніков, В. Кулік, Ю. Мегас-Демидас, М. Маслов, А. Михайлюк, С. Набока, Ю. Нікітін, О. Обметко, П. Олешко, Н. Пашина, Ю. Присяжнюк, І. Прокопенко, Д. Селіхов, О. Солошенко, О. Сидорович, С. Сусоров, А. Тимошенко, Т. Ткач, Г. Турченко, Г. Цибуденко, С. Шамара, Т. Шарвавара, А. Шевчук, В. Щербина, Я. Кименко, Ю. Ярчеко та інші.

Серед аспектів, які сприятимуть подальшому вивченню теми перспективним є аналіз змісту матеріалів «Гуржівських історичних читань», «Сарбівських читань», де не лише розглянуті сторінки життя та наукова спадщина цих вчених, але й інших у відповідних рубриках.

Висновки. Отже, реагуючи на виклики сучасності, академічні вчені підготували серію змістовних монографій та фундаментальну «Історію українського селянства». Цією працею та зусиллями численної когорти істориків-аграрників ствердилося українське «селянознавство», як напрям в історіографії, увібравши у себе комплекс уявлень, ідей, концепцій про історію селянства, його розвиток та еволюцію. Органічним складником цих досліджень стала українська аграрна біографістика присвячена аграрній історії другої половини XIX – початку XX століть.

Список використаної літератури та джерел:

1. Бондар В.В. *Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / В.В. Бондар. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 263 с.
2. Ярченко Ю.В. *Історія сільськогосподарської кооперації України. 1861-1920 рр. Історіографічні аспекти проблеми: історіографія: автореф. дис. на здобуття*

- наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.6 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Ю.Я. Ярченко. – Д., 1995. – 20 с.
3. Реєнт О. П. Соціальне життя села в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / О.П. Реєнт // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. – К.: Наукова думка. – Т. I. – С. 357-363.
 4. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Столипінська аграрна реформа. – Вказана праця. – С. 388-407.
 5. Яремчук В.П. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник / В.П. Яремчук. – Острозь: В-во Нац-ного ун-ту "Острозька академія", 2017. – 299 с.
 6. Демуз І. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія / І. Демуз. – Переяслав-Хмельницький: Фоп Лукашевич О.М., 2014. – 681 с.
 7. Силка О. Громадські об'єднання українського села наприкінці XIX – на початку XX ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя) / О. Силка. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2015. – 574 с.
 8. "Український селянин" 2000-2010 рр. Бібліографічний покажчик / уклад.: Л.І. Синявська, О.З. Силка та ін. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 280 с.
 9. Верховський М.М. Особистості в реформі 1861 року / М.М. Верховський // Вказана пр. – 2001. – Вип. 2. – С. 69-73.
 10. Мельниченко В.М. Аграрні відносини на Правобережній Україні напередодні відміни кріпосного права у працях І.О. Гуржія / В.М. Мельниченко // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 87-89.; Його ж Проблеми аграрної історії Черкащини в краєзнавчих дослідженнях 90-х років XIX ст. (історіографічний аспект) / В.М. Мельниченко // Вказана пр. – Вип. 5. – С. 163-166.
 11. Рахно О.Я. Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села / О. Я. Рахно // Вказана пр. – С. 26-32.
 12. Крот В.О. Аграрне питання в публіцистиці М.С. Грушевського / В.О. Крот // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 32-34.
 13. Вінтонів О.О. Професор Дмитро Леонідович Похилевич – засновник Львівської школи аграрної історії / О.О. Вінтонів // Вказана пр. – С. 37-40.
 14. Водотика С.Г. Особливості менталітету вчених-істориків УРСР 20-х років XX ст. / С.Г. Водотика // Вказана пр. – С. 40-47.
 15. Світленко С.І. Постать Мусія Кононенка у контексті формування і становлення національної самосвідомості українського селянина пореформеної доби / С.І. Світленко // Вказана пр. – 2002. – Вип. 5. – С. 40-44.
 16. Костик Є.П. Микола Левитський – організатор артільного руху / Є.П. Костик // Вказана пр. – С. 48-51.
 17. Темірова Н.Р. Слово про батька: про Р.Д. Ляха / Н.Р. Темірова // Вказана пр. – 2002. – Вип. 6. – С. 4.
 18. Тригуб П.М. Роман Данилович Лях – людина, вчений, патріот / П.М. Тригуб // Вказана пр. – С. 5-7.
 19. Запара М. І. М.Х. Бунге – почесний член Університету Св. Володимира / М.І. Запара // Вказана пр. – С. 7-10.
 20. Мойсієнко В.М. "Український" період у суспільній діяльності та творчості М.І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.) / В.М. Мойсієнко. – Вказана пр. – С. 10-11.; Його ж Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність О.О. Русова / В.М. Мойсієнко // Вказана пр. – 2004. – Вип. 8. – С. 24-27.; Його ж Ліберальні ідеї в теоретичній спадщині і реформаторській діяльності М.Х. Бунге / В.М. Мойсієнко // Вказана пр. – 2005. – Вип. 9. – С. 32-36.
 21. Аліман М.В. Основоположники селянської кооперації / М.В. Аліман // Вказана пр. – 2002. – Вип. 6. – С. 92-94.
 22. Каляструк О.А. Селянська тема у творчості Казимира Малевича. / О.А. Каляструк // Вказана пр. – 2003. – Вип. 7. – С. 23-25.
 23. Капустян Г.Т. "Слово про вчителя": [про В.П.Данилова] / Г.Т. Капустян // Вказана пр. – 2004. – Вип. 8. – С. 8-9.
 24. Токар Н. М. Кооперативна діяльність В.Доманицького / Н.М. Токар // Вказана праця. – С. 221-223.
 25. Ганницький С.Г. Василь Федорович Симиренко "український Форд" кінця XIX – початку XX ст. / С.Г. Ганницький // Вказана пр. – 2005. – Вип. 9. – С. 36-37.
 26. Коваленко В.О. С.Ю. Вітте й П.А. Століпін: два погляди на одну проблему / В.О.Коваленко // Вказана пр. – 2006. – Вип. 10. – С. 16-18.
 27. Сокірська В.В. Особливості впровадження Столипінської аграрної реформи на Уманщині в дослідженнях Г.Ю. Храбана / В.В. Сокірська // Вказана пр. – С. 20-22.
 28. Василик І.Б. Аграрні проекти Костя Левицького / І.Б. Василик. – Вказана пр. – С. 27-30.
 29. Масненко В.В. Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського / В.В. Масненко // Вказана пр. – С. 47-50.; Його ж Погляди В'ячеслава Липинського на аграрну реформу в Україні / В.В. Масненко // Вказана пр. – 2008. – Вип. 11. – С. 22-26.;
 30. Гоцуляк В.В. Аграрна історія в іменах на сторінках / В.В. Гоцуляк // Вказана пр. – 2006. – Вип. 10. – С. 87-90.; Його ж Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії" / В.В. Гоцуляк // Вказана пр. – 2017. – Вип. 18. С. 55-66.
 31. Морозов А.Г. Аграрна історія України і працях В.В. Гоцуляка / А.Г. Морозов // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 107-110.
 32. Орлик В.М. Микола Бржезьський – дослідник оподаткування селянства в Російській імперії / В.М. Орлик // Вказана пр. – 2010. – Вип. 12. – С. 67-69.
 33. Глушан О.В. "Історія кооперації" С.В.Бородаєвського як пам'ятка української кооперативної думки / О.В. Глушан // Вказана пр. – С. 206-208.
 34. Пасічна Ю. Г. Аграрний проект С.Л. Маслової (жовтень 1917) / Ю.Г. Пасічна // Вказана пр. – 2012. – Вип. 13. – С.145-146.
 35. Фареній І.А. З нагоди півтора столітнього ювілею Олександра Давидовича Черненка: слово про "відомого діача сільських кооперативів" та історіографію кооперативного руху / І.А. Фареній. – Вказана пр. – С. 167-171.; Його ж Про правомірність концепції "Великої селянської революції В.П. Данилова" / І.А. Фареній // Вказана пр. – 2014. – Вип. 14. – С. 162-166.; Його ж Селянська революція як концепція аграрно-капіталістичних перетворень та "політичний секрет" Леніна / І.А. Фареній // Вказана пр. – 2017. – Вип. 18. – С. 50-54.
 36. Швець В.В. Початки наукової діяльності М.О. Домантовича: опис Чернігівської губернії / В.В. Швець // Вказана пр. 2014. – Вип. 14 – С. 44-46.
 37. Ковальова Н.А. "Ідея аграрної революції" у соціал-демократичній думці початку XX ст.: дискусія на IV з'їзді РСДРП / Н.А. Ковальова // Вказана пр. – С. 139-142., та ін.
 38. Ковальський М.П. До питання про особливості стилю наукової творчості професора Дмитра Пойди / М.П. Ковальський // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1995. – С. 9-16.
 39. Іваненко В.В. Дослідження аграрної історії у Дніпропетровському університеті / В.В. Іваненко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли других наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-15.; Його ж Наукові читання істориків-аграніків у Дніпропетровську / В.В. Іваненко. В.Д. Мирончук // Записки наук.-дослід. Лабораторії історії Південної України Запорізького нац. ун-ту: Південна Україна XVIII-XIX ст. – 1996. – № 1. – С. 177-179.; Його ж Д.П. Пойда і формування пріоритетних напрямків історичних досліджень у Дніпропетровському університеті / В.В. Іваненко // Питання аграрної історії

- України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-11.; Його ж Д.П. Пойда та його дослідження аграрної історії України в контексті сучасної історіографічної ситуації / В.В. Іваненко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-10.; Його ж Дмитро Пойда – історик українського селянства / В.В. Іваненко, М.П. Ковальський // Записки наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запорізького нац. ун-ту: Південна Україна XVIII-XIX ст. – 1996. – № 2. – С. 160-166.; Його ж Формування пріоритетних напрямків дослідження аграрної історії в Дніпропетровському університеті / В.В. Іваненко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 120-122.; Його ж Штрихи до творчого портрета Д.П. Пойди в сюжетних перших наукових читань: історіографічний погляд із сьогодення / В.В. Іваненко, В.П. Бурмага // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2008. – С. 5-9.
40. Липовська Т.Д. Аграрна історія України в науковій спадщині Д.П. Пойди / Т.Д. Липовська // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1995. – С. 16-20.
41. Світленко С.І. Постаєть Мусія Кононенка у контексті формування і становлення національної самосвідомості українського селянства пореформеної доби / С.І. Світленко // Український селянин. – 2007. – Вип. 5. – С. 40-44.
42. Архіпова А. М.І. Туган-Барановський – видатний теоретик кооперації / А. Архіпова // Молода нація. – № 10. – С. 72-87.; Баженов Л.В. Поділля в науковій спадщині В.К. Гульдмана / Л.В. Баженов // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2004. – Т. 13. – С. 518-528.; Власенко В.М. До наукової спадщини О.М. Аницифєрова. Призначення земських кас дрібного кредиту / В.М. Власенко // Сумська старовина. – 2005. – № 16/17. – С. 99-104.; Його ж С.В. Бородаєвський про взаємовідносини земств і кооперації / В.М. Власенко // Сумська старовина. – 2005. – № 15. – С. 16-22.; Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / В.В. Бондар. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 20 с.; Герасименко О.В. Вивчення масового селянського руху 1861-1904 рр. в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. / О.В. Герасименко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2002. – С. 56-62.; Гоцуляк В.В. М.Грушевський – дослідник аграрної історії / В.В. Гоцуляк // Матеріали Всеукр. симпозіуму з проблем аграрної історії. – Ч. 1. – К., 1996. – С. 82-85.; Його ж Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти / В.В. Гоцуляк // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 18-25.; Його ж Новітня історіографія столипінської аграрної реформи в Україні / В.В. Гоцуляк // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 73-76.; Його ж Новітні дослідження з історії українського села 20-х рр. ХХ ст. / В.В. Гоцуляк // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 54-59.; Дермеленко Т.Ф. Створення української аграрної біографістики як складової частини аграрної історії та національної сільськогосподарської бібліографії / Т.Ф. Дермеленко // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 73-75.; Євсєєнко С.А. Селянський рух у 1905-1907 рр. в Україні (радянська історіографія проблеми) / С.А. Євсєєнко // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 50-54.; Жученко В.С. Питання економічної історії Полтавщини в працях І.Ф. Павловського / В.С. Жученко, Л.В. Жученко // Історична пам'ять. – 1999. – № 1-2. – С. 116-134.; Костенко А.В. Определение исторической судьбы крестьянства в идеологии народничества и взглядах М.П. Драгоманова // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1999. – С. 127-128.; Круглашов А. Економічні проблеми у теоретичній спадщині М. Драгоманова / А.Круглашов // Питання історії нового і новітнього часу: Зб. наук. статей. / МО Укр. Чернівецького держ. ун-ту ім. Ю.Федковича. – 2000. – Вип. 7. – С. 261-271.; Грачевська Т.О. Селянство як об'єкт дослідницької уваги українського соціал-демократа Панаса Феденка / Т.О. Грачевська // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2004. – С. 31-35.; Дубинський В.А. Аграрне питання кінця ХІХ – початку ХХ століття в радянській історіографії / В.А. Дубинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2002. – Т. 8 (10). – С. 68-73.; Його ж М.С. Грушевський про шляхи розв'язання аграрного питання в Наддніпрянщині початку ХХ ст. (На матеріалах публіцистики 1905-1907 років) / В.А. Дубинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2004. – Т. 12. – С. 138-143.; Його ж Українські ліберальні діячі про шляхи вирішення аграрного питання в Наддніпрянській Україні (1905-1907 рр.) / В.А. Дубинський // Історія України. Маловідомі імена, події, факти; Зб. ст. – 2005. – Вип. 32. – С. 119-127.; Коваленко В.О. Шляхи вирішення селянського питання в економічній думці Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. / В.О. Коваленко // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 168-171.; Красовський Я.Й. Подільський селянин пореформеної доби в оцінці авторів "Подільських єпархіальних ведомостей" / Я.Й. Красовський // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. – 2007. – Вип. ХІІ. – С. 199-203.; Крот Л. Проблема економічної діяльності земських установ в українській та російській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття / Л. Крот // Історіографічні дослідження в Україні. – 2005. – Вип. 16. – С. 388-408.; Корогод Л.П. М. Грушевський про соціально-перетворюючий потенціал українського селянства / Л.П. Корогод // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1999. – С. 106-121.; Костик Є.П. Дискусії навколо діяльності М.В. Левитського / Є.П. Костик // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 125-128.; Його ж Микола Левитський – організатор кооперативного руху / Є.П. Костик // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 93-98.; Коцуур А. Відображення в працях О.Т. Чупрова особливостей аграрної та агрокультурної реформи початку ХХ ст. в Україні / А. Коцуур // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький. – 2005. – Вип. 17. – С. 99-101.; Красовський Я.Й. Реформа 1861 року та її оцінка в працях істориків кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Я.Й. Красовський // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія історія. – 2006. – Вип. 10. – С. 332-338.; Куліков В.О. Українська радянська історіографія історії селянського господарства України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / В.О. Куліков // Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія: Історія. – 2003. – № 603. – С. 185-191.; Кучерук О.С. Пойда як історик селянського руху в Україні пореформеної доби: історико-краєзнавчий аспект / О.С. Кучерук // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2008. – С. 15-25.; Лимар А. М.Т. Симонов (Номис): погляди поміщика на проблеми пореформеного сільського господарства в Полтавській губернії / А.Лимар // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 50-61.; Лохматова А.І. Портрет волосного старшини в контексті історії пореформеного селянства / А.І. Лохматова // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Історія та археологія. – 2004. – Вип. 12. – С. 15-21.; Мазурик В.С. Селянське питання в Російській імперії в працях дослідників Східної Європи 80-90-х років ХІХ століття / В.С. Мазурик // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія історія. – 2001. – Вип. 3. – С. 198-202.; Марочко В.І. Сучасна історіографія проблеми кооперативного руху в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. / В.І. Марочко // Питання

аграрної історії України та Росії. М-ли п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2004. – С. 4-8.; Медалієва О.З. Вивчення проблеми історії селянської реформи 1861 р. членами історичного товариства Нестора-літописця в кінці XIX – на початку XX ст. / О.З. Медалієва // Український селянин. – 2003. – Вип. 7. – С. 17-19.; Мельниченко В.М. І.О. Гуржій – дослідник аграрної історії України / В.М. Мельниченко // Гуржійські історичні читання. – Черкаси-Київ, 2006. – С. 62-67.; Мирончук В.Д. Аграрне питання у творчій спадщині С.А. Подолінського / В.Д. Мирончук, Т.А. Чуднова // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1995. – С. 9-16.; Нечитайло С.В. Роль суб'єктивного фактора здійснення аграрної реформи 1861 р. в Україні / С.В. Нечитайло // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2001. – Т. 5 (7). – С. 104-1018.; Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в аграрній історіографії / В.М. Орлик // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 27. – С. 224-239.; Остапенко Д.О. Сучасний стан вивчення історії України кінця XIX – початку XX століть (на прикладі споживчої кооперації) / Д.О. Остапенко // Історична наука: проблеми розвитку: М-ли міжнар. конф. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Дала. 2002. – С. 84-87.; Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників / З.В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53-63.; Портнова Т.В. У кривому дзеркалі: тексти української інтелігенції про селянство XIX ст. / Т.В. Портнова // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2007. – С. 9-16.; Раєвський С.М. Розвиток сільськогосподарства Лівобережної України наприкінці XIX – початку XX ст.: історіографія проблеми / С.М. Раєвський // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – Вип. 3. – С. 26-32.; Реєнт О.П. Реформаторські процеси в аграрній сфері другої половини XIX – початку XX ст.: стан наукової розробки / О.П. Реєнт // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 6-11.; Савченко О.І. Селянське питання на сторінках російської закордонної преси наприкінці XIX – на початку XX ст. / О.І. Савченко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 90-92.; Світленко С.І. Д.П. Пойда як історик визвольного руху в Україні / С.І. Світленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1995. – С. 20-24.; Його ж Українське селянство в ідейних поглядах та діяльності кирило-мефодіївців / С.І. Світленко, С.С. Павленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1999. – С. 17-23.; Його ж Селянство в історіософських поглядах діячів українського національного руху 60-80-х років XIX ст. / С.І. Світленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2002. – С. 15-21.; Селіхов Д.А. Проблема реформування аграрного сектору економіки України після соціальних потрясінь 1905 року в історичній літературі / Д.А. Селіхов, М.А. Якименко // Історіографічні дослідження в Україні. – 1999. – Вип. 9. – С. 294-307.; Смольницька М. Григорій Галаган: портрет особистості на тлі доби / М. Смольницька // Український історичний збірник. – 2003. – Вип. 5. – С. 169-198.; Темірова Н.Р. Місце поміщиків в аграрному секторі в 1861-1917 рр.: погляд дореволюційних авторів / Н.Р. Темірова // Український селянин. – 2002. – Вип. 6. – С. 18-22.; Її ж Поміщики України в 1861-1917 рр.: огляд зарубіжної історіографії / Н.Р. Темірова // Історичні і політологічні дослідження. – 2003. – № 3/4. – С. 24-31.; Її ж Сучасна історіографія історії поміщиків України другої половини XIX – початку XX ст. / Н.Р. Темірова // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. Серія історія. – 2002. – Вип. 63-64. – С. 79-80.; Товстоляк Н.Н. Участь В.В. Гарнавського в підготовці проектів

селянської реформи та карлівському гуртку реформаторів великої княгині Олени Павлівни / Н.Н. Товстоляк // Грані. – 2005. – № 1. – С. 36-39.; Фареній І.А. З історії діяльності “артільного батька” Миколи Левитського у період становлення кооперативного руху (кінець XIX – початок XX ст.) / І.А. Фареній // Проблеми історії України другої половини XIX – початку XX ст. – 2002. – Вип. 5. – С. 204-208.; Його ж Микола Петрович Баллін – ідеолог кооперативного руху пореформеної доби (1860-ті – 1890-ті рр.) / І.А. Фареній // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія історія. – 2006. – Вип. 11. – С. 74-77.; Хоменко Т.О. Історіографічне дослідження діяльності земств Наддніпрянської України у сфері модернізації сільськогосподарського виробництва періоду другої половини XIX – початку XX ст. / Т.О. Хоменко, М.А. Якименко // Проблеми історії України другої половини XIX – початку XX ст. – 2003. – Вип. 6. – С. 406-411.; Шатохін А.М. Селянське питання у соціологічній думці Росії та України у післяреформний період / А.М. Шатохін // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 112-115; 2002. – Вип. 5. – С. 112-116.; Шевченко А.Ю. Д.П. Пойда як історик селянського руху на Катеринославщині у пореформену добу / А.Ю. Шевченко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2007. – С. 36-40.; Шевченко В.М. З історії статистично-етнографічних досліджень О. Русова на Ніжинщині / В.М. Шевченко // Література та культура Полісся. – 1994. – Вип. 4. – С. 26-29.; Його ж Реформи 1862 року на Чернігівщині у спогадах С. Русової / В.М. Шевченко // С. Русова – вихатний педагог, державний, громадський діяч України. – Чернівці, 1997. – С. 57-58.; Його ж І.І. Петруневич і аграрне питання на рубежі XIX-XX ст. / В.М. Шевченко // Україна на порозі XXI століття: Актуальні питання історії. Зб. наук. пр. / Ін-т політ. і етнолог. досл. НАН України, Ін-т української археології і джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка; Редкол. О.Б. Коваленко (голова) та ін. – К.: Стіло, 1999. – С. 119-123.; Його ж Шевченко В.М. Проблема ринкових аграрних відносин в Україні другої половини XIX – початку XX ст. в історіографії / В.М. Шевченко // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 188-205.; Його ж Висвітлення селянського руху на Поділлі у дослідженнях М.Н. Лещенка / В.М. Шевченко // М-ли X-ої Подільської історико-краєзнавчої конфер. – Редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2000. – С. 283-287.; Юркова О.В. Селянське питання у працях істориків київської школи / О.В. Юркова // М-ли Всеукр. симпозиуму з проблем аграрної історії. – Ч. 1. – К., 1996. – С. 79-82.; Ярченко Ю.В. Хліборобські артілі М.В. Левитського в історіографії / Ю.В. Ярченко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли другіх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 1995. – С. 92-96 та ін.

43. Бондар В.В. Суб'єктивний фактор проведення реформи 1861 р. в українському селі: історіографія проблеми / В.В. Бондар // Український селянин. Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 43-46.

References:

1. Bondar V. V. (2010). Agrarian and social history of the post-reform peasantry in contemporary Ukrainian history: Extended abstract of candidate's thesis. V. V Bondar. - K.: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr).
2. Yarchenko Yu. V. (1995) History of Agricultural Cooperatives of Ukraine. 1861-1920. Historiographical aspects of the problem: historiography: : Extended abstract of candidate's thesis, Sp. 07.00.06 "Historiography, Source Studies and Special Historical Disciplines" / Yu. Ya. Yarchenko - D., (in Ukr).

3. Renter O. P. Social life of a village in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. / O.P. Reent // History of the Ukrainian peasantry. Essays in 2 volumes. - K. : Naukova Dumka – Vol. I. (in Ukr.).
4. Reent O.P., Serdyuk O.V. (2017) Stolypin's agrarian reform. - The above-noted work. (in Ukr.).
5. Yaremchuk V.P. (2017) Ukrainian historiography: socio-political history: manual / V. P Yaremchuk - Ostrog: Printed in "Ostrozka akademiia". (in Ukr.).
6. Demus I.(2014) Scientific societies in the territory of Ukraine of the nineteenth and early twentieth centuries: the polologist of scientists and epochs: / I. Demus. - Pereyaslav-Khmelnytsky: FOP Lukashevich O. M. (in Ukr.).
7. Sylka O.(2015) Public associations of the Ukrainian village in the late nineteenth and early twentieth centuries: formation and activity (on materials of the Left Bank) / O. Sylka. - Cherkasy: FOP Gordienko Ye. I. (in Ukr.).
8. "Ukrainskyi selianyn" 2000-2010 (2012). L.I. Sinyavskaya, O. Z. Sylka, K. V. Ivangorodsky. - Cherkasy: Publ. ChNU named after B. Khmelnytsky. (in Ukr.).
9. Verkhovsky M. M.(2001) Outstanding people in the reform of 1961 / M. M Verkhovsky / The above-noted work 2, 69-73. (in Ukr.).
10. Melnychenko V. M. (2001) Agrarian relations on Right-bank Ukraine before the abolition of serfdom (in the writings of I. O. Gurzhii) / V. M. Melnychenko // *Ukrainskyi selianyn*, 2, 87-89; The very same (2001) Problems of agrarian history of Cherkasy region in local studies (late nineteenth century). Historiographical aspect / V. M. Melnychenko // The above-noted work, 5,163-166. (in Ukr.)
11. Rakhno O. Ya. Oleksandr Rusov - researcher of the Ukrainian post-reform village / O. Ya. Rakhno // The above-noted work, (pp. 26-32). (in Ukr.).
12. Krot V. O. (2001) Agrarian question in Hrushevsky's works / V. O. Krot // *Ukrainskyi selianyn*, 3, 32-34. (in Ukr.).
13. Vytnoiv O. O. Professor Dmytro Leonidovych Pokhylevich as the founder of the Lviv School of Agrarian History / O. O. Vitnoniv // The above-noted work, (pp. 37-40). (in Ukr.).
14. Vodotyka S. G. Characteristics of the mentality of historians of the Ukrainian SSR in the 20-ies of the XX century / S.G. Vodotyka // The above-noted work, (pp.40-47). (in Ukr.).
15. Svitlenko S. I. Musii Kononenko in the context of formation and establishing of the national self-consciousness of the Ukrainian peasant in the post-reform days / S. I. Svetlenko // The above-noted work, 5, 40-44. (in Ukr.).
16. Kostyk E. P. Mykola Levitsky as the leader of the artel movement / E. P. Kostyk // The above-noted work, (pp. 48-51). (in Ukr.).
17. Temirova N. R. (2002) About my father: R. D. Lyakh / N. R. Temirova // The above-noted work, 6, 4. (in Ukr.).
18. Trygub P. M. Roman Danylovych Lyakh as a man, scientist and patriot / P. M. Trygub // The above -noted work, (pp. 5-7). (in Ukr.).
19. Zapara M. I. M. H. Bunge as a Honorary Member of the University of St. Volodymyr / M. I. Zarapa // The above -noted work, (pp. 7-10). (in Ukr.).
20. Moisienko V. M. (2004)"The Ukrainian" period in social activity of M. I. Tygan-Baranovskyi (1901-1904) / V. M. Moisienko // The above noted work, (pp. 10-11) .; The very same (2005) "The life and socio-political activity of O. O. Rusov" / V. M. Moisienko // The above -noted work , 8, 24-27; The very same (2005) Liberal ideas in the theoretical heritage and reform activities of M. Kh. Bunge / V. M. Moisienko // The above -noted work, 9, 32-36. (in Ukr.).
21. Aliman M. V.(2002) The founders of peasant cooperation / M. V. Aliman // The above -noted work, 6, 92-94. (in Ukr.).
22. Kalyastruk O. A. (2003) Peasant theme in the work of Kazimir Malevich. / O. A. Kalyastruk / The above -noted work, 7, 23-25. (in Ukr.).
23. Kapustyan G. T. (2004) "The Word about Teachers": [about V. P. Danylov] / G.T. Kapustyana// The above -noted work, 8, 8-9. (in Ukr.).
24. Tokar N. M. Cooperative activity of V. Domanytsky / N. M. Tokar // The above -noted work , (pp. 221-223). (in Ukr.)
25. Hannytsky S. G. (2005) Vasyl Fedorovych Symyrenko - "The Ukrainian Ford" of the end of XIX - beginning of the XX century. / S. G. Hannytsky // The above -noted work , 9, 36-37. (in Ukr.) 26. Kovalenko V. O. (2006) S. Yu. Witte and P. A. Stolypin: Two Views on the Same Problem / V. O. Kovalenko // The above -noted work , 10, 16-18. (in Ukr.)
27. Sokyrskya V. V. The Features of the introduction of the Stolypin agrarian reform in the Uman region in the G. Yu. Khraban's studies / V. V. Sokyrskya // The above -noted work , (pp.20-22). (in Ukr.)
28. Vasylyk I. B. Agricultural projects of Kost Levitskyi / I. B. Vasylyk - The above -noted work , (pp. 27-300. (in Ukr.)
29. Masnenko V. V. (2008) Peasantry in the Historical Concept of Mykhailo Hrushevsky / V. V. Masnenko // - The above -noted work, (pp. 47-50).; The very same (2008) The Views of Vyacheslav Lypynsky on agrarian reform in Ukraine / V. V. Masnenko // The above -noted work, 11, 22-26. (in Ukr.)
30. Hotsuliak V.V. (2006) Agrarian history in names / V. V. Hotsuliak // The above noted work, 10, 87-90 ; The very same; (2017) Mykhaylo Hrushevsky and Agrarian Policy of the Central Rada in Covering Modern Ukrainian Historiography " / V. V. Hotsuliak // The above -noted work, 18, 55-66.(in Ukr.)
31. Morozov A. G.(2008) Agrarian History of Ukraine in the Works of V. V. Gotsulyak / A. G. Morozov // *Ukrainskyi selianyn*, 11, 107-110. (in Ukr.)
32. Orlyk V. M. (2010) Mykola Brzhevskyi as a Researcher of Taxation of the Peasantry in the Russian Empire / V. M. Orlyk // The above -noted work, 12, 67-69. (in Ukr.)
33. Glushan O. V. "History of Cooperation" by S. V. Borodayevsky as a Reminder of Ukrainian Cooperative Thought / O. V. Glushan // The above -noted work, (pp. 206-208). (in Ukr.)
34. Pasichna Yu. G.(2012) Agrarian project by S. L. Maslov (October 1917) / Yu. G. Pasichna // The above -noted work, 13, 145-146. (in Ukr.)
35. Farenii I. A. On the occasion of Olexander V. Chernenko's one and a half century anniversary: the word about "the famous figure of village cooperatives" and historiography of the cooperative movement / I. A. Farenii - / / The above -noted work, 167-171 .; The very same (2014)"On the Lawfulness of the Concept" of the Great Peasant Revolution of V. P. Danylov " / I. A. Farenii // // The above -noted work, 14, 162-166. The very same (2017) "Peasant revolution as a concept of agrarian-capitalist transformations and" political secret of Lenin" / I. A. Farenii // // The above- noted work, 18, 50-54.(in Ukr.)
36. Shvets V. V. (2014) The Start of scientific activity of M. O. Dontonovych: description of the Chernigiv gubernia / V. V. Shvets // The above -noted work, 14, 44-46. (in Ukr.)
37. Kovalova N. A. "The idea of an agrarian revolution" in the social-democratic thought of the early twentieth century: discussion at the Fourteenth Congress of the RSDLP / N.A. Kovalova // The above -noted work, 139-142.;; etc. (in Ukr.)
38. Kovalsky M. P. (1995) On the issue of the peculiarities of the Professor Dmitry Poida's scientific style / M. P. Kovalsky // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly shostykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D. P. Poidy (pp.9-16). – D.* (in Ukr.)
39. Ivanenko V. V. (1997) Study of Agronomy History at Dnipropetrovsk University / V. V. Ivanenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly druhykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P. Poidy (pp.5-56). – D.* The very same: (1996) *Naukovi chytannya istoriyiv-ahrarykiv u Dnipropetrovsku* / V. V. Ivanenko. V. D. Myronchuk // *Zapysky nauk.-doslid. Laboratoriyyi istoriyyi Pivdennoyi Ukrayiny Zaporiz'Nekoho nats.. un-tu: Pivdenna Ukrayina XVIII-XIX st., 1, 177-179.*; The very same: (1997) Poida and forming the priority directions of historical research at Dnipropetrovsk University / V. V. Ivanenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly chetvertykh naukovykh*

chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.5-11). – D. (in Ukr.) The very same: Poida and his researches of agrarian history of Ukraine in the context of modern historiographical situation / V. V. Ivanenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly shostykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.5-10).* The very same: (1996) Dmytro Poyda is a historian of the Ukrainian peasantry / V. V. Ivanenko, M. P. Kowalsky // *Zapysky nauk.-doslid. Laboratoriyi istoriyi Pivdennoyi Ukrainy Zaporiz'koho nats. un-tu: Pivdenna Ukrainy XVIII-XIX st., 2, 160-166.*; The very same: (2008) Formation of Priority Areas for the Study of Agrarian History at Dnipropetrovsk University / V. V. Ivanenko // *Ukrainskyi selianyn, 11, 120-122.* ; The very same: (2008) The creative portrait of D. P. Poyda in the plots of the first scientific readings: historiographical view from the present / V. V. Ivanenko, V. P. Burmaha // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly siomykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.5-9).* - D. (in Ukr.)

40. Lypovska T.D. (1995) Agrarian history of Ukraine in the scientific heritage of D.P. Poida. T. D. Lipovskay // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.16-20).* - D. (in Ukr.)

41. Svitlenko S. I. (2007) Mysii Kononenko in the context of the national self-consciousness of the Ukrainian peasantry of the post-reform period / S.I. Svetlenko // *Ukrainskyi selianyn, 5, 40-44.* (in Ukr.)

42. Arkhipova A. M. Tugan-Baranovsky – a prominent theorist of cooperation / A. Arkhipova // *Moloda Natsia, 10, 72-87.*; Bazhenov L. V. (2004) Podillya in the scientific heritage of V. K. Guldman / L.V. Bazhenov // *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzh. ped. un-tu: istorychni nauky. – Vol.13, 518–528.*; Vlasenko V. M. (2005) Scientific heritage of O. M. Aniciferov. Appointment of Zemsky cash desks for a small loan / V. M. Vlasenko // *Sumska Starovyna, 16/17, 99-104.* ; The very same (2005) S. V. Borodayevsky on the relationship between zemstvos and co-operation / V. M. Vlasenko // *Sumska Starovyna, 15, 16-22.* Bondar V. V. (2010) Agrarian and social history of the post-reform peasantry in modern Ukrainian history: Extended abstract of candidate's thesis., K.: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.; Gerasimenko O. V. (2002) Study of the mass peasant movement of 1861-1904 in Ukraine in the 20-30's of the twentieth century. / O. V. Gerasymenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly chetvertykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.56-62).* - D. Gotsulyak V. V. (1996) M. Hrushevsky as a researcher of agrarian history / V. V. Hotsuliak // *Materialy Vseukr. sympoziumu z problem ahrarnoi istorii, 1, 82-85.*K.; The very same: (2001) The Reform of 1861 in Ukraine: Historiosophical and source-related aspects / V. V. Hotsuliak // *Ukrainskyi selianyn* Ukrainian peasant, 2, 18-25.; The very same: (2004) Modern historiography of the Stolypin Agrarian Reform in Ukraine / V. V. Hotsuliak // *Ukrainskyi selianyn, 8, 73-76.*; The very same (2008) The latest research on the history of the Ukrainian village of the 20's of the twentieth century. / V. V. Hotsuliak // *Ukrainskyi selianyn, 11, 54-59.* ; Derlemenko T. F. (2001) Creation of Ukrainian agrarian biography as an integral part of agrarian history and national agricultural bibliography / T. F. Derlemenko // *Ukrainskyi selianyn, 3, 73-75.*; Yevseenko S. A. (2004) Peasant movement in 1905-1907 in Ukraine (Soviet historiography of the problem) / S. A. Yevseyenko // *Ukrainskyi selianyn, 8, 50-54.*; Zhuchenko V. S. (1999) Issues of the economic history of Poltava region in the works of I. F. Pavlovsky / V. S. Zhuchenko, L. V. Zhuchenko // *Istorična Pamiat, 1-2, 116-134.* Kostenko A. V. (1999) Determination of the historical destiny of the peasantry in the ideology of Narodism and views of M. P. Drahomanov / AV Kostenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly tretykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.127-128).* - D.; Kruglashov A. (2000) Economic problems in the theoretical heritage of M. Drahomanov / A. Kruglashov // *Pytannia istorii novoho i novitnoho chasu: Zb. nauk. statei. / MO Ukr. Chernivetskoho derzh. un-tu im. Yu.Fedkovycha, 7, 261-271.* Grachevska T. O. (2004) Peasantry as an object of research attention of the

Ukrainian Social Democrat Panas Fedenko / T. O. Grachevska // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly piatykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.31-35).* - D.; Dybunsky V. A. (2002) The agrarian question of the late nineteenth and early twentieth centuries in Soviet historiography / V. A. Dubinsky // *Naukovi pratsi Kamianets-Pdolskoho derzh. ped. un-tu: istorychni nauky, Vol. 8 (10), 68-73.* ; The very same (2004) Hrushevsky about ways to solve the agrarian question of Naddniproshchyna at the beginning of the twentieth century. / V. A. Dubinsky / *Naukovi pratsi Kamianets-Pdolskoho derzh. ped. un-tu: istorychni nauky, Vol. 12, 138-143.* ; The very same: (2005) Ukrainian liberal statesmen on ways to solve the agrarian issue in Naddniproshchyna (1905-1907) / V. A. Dubinsky // *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty; Zb. st., 32, 119-127.* ; Kovalenko V. O. (2004) Ways of solving the peasant question in the economics of the Russian empire of the late nineteenth and early twentieth centuries. / V. O. Kovalenko // *Ukrainskyi selianyn, 8, 168-171.* ; Krasovsky Ya. Y. (2006) The reform of 1861 and its evaluation in the writings of historians of the late twentieth - early twenty-first century. / Ya.Y. Krasovskii // *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu im. M.Koiubynskoho. Seriya istoria, 10, 332-338.* ; The very same: (2007) Podilsky peasant of the post-reform period in the evaluation of the authors of the Podilsky diocesan newspapers / Ya. Y. Krasovskii // *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu im. M.Koiubynskoho, 12, 199-203.* ; Krot L. (2005) The problem of economic activity of zemstvos in Ukrainian and Russian historiography of the end of XIX - early XX century / L. Krot // *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini, 16, 388-408.* ; Korogod L. P. (1999) M. Hrushevsky about the social-transformative potential of the Ukrainian peasantry / L.P. Korogod // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly tretykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P. Poidy (pp.106-121).* - D.; Kostyk E. P. (2008) Discussions about the activities of M. V. Levytsky / Y. P. Kostyk // *Ukrainskyi selianyn, 11, 125-128.* ; The very same: (2004) Mykola Levytsky - the leader of the cooperative movement / Y. P. Kostyk // *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii, 15, 93-98.* ; - P. – Khm.; Kotsur A. (2005) The peculiarities of agrarian reform of the early twentieth century in Ukraine in the works of O.T. Chuprov / A. Kotsur // *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii, 17, 99-101.* ; - P. – Khm.; Kulikov V. O. (2003) Ukrainian Soviet historiography of the peasant economy of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. / V. O. Kulikov // *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu. Seriya: Istorii, 603, 185-191.*; Kucheruk O. S. (2008) Poida as a historian of the peasant movement in Ukraine after the reform days: the historical and ethnographic aspect / O.S. Kucheruk // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly somykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P.Poidy, (pp. 15-25), D.*; Lyamar A. M. (2005) T. Symonov (Nomis): Views of the landowner on the problems of post-reform agriculture in the Poltava province / A. Lyamar // *Siveranskii Litopys, 6, 50-61.* ; Lokmatova A. I. (2004) Portrait of the township elder in the context of the history of the post-reform peasantry / A. I. Lokmatova // *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu. Istorii ta arkheolohiia, 12, 15-21.*; Mazuryk V. S. (2001) Peasant question of the Russian empire in the writings of East European researchers of the 80's and 90's of the nineteenth century / V. S. Mazuryk // *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu im. M.Kotsiubynskoho. Seriya istorii, 3, 198-202.* ; Marochko V. I. (2004) Modern historiography and the problem of the cooperative movement in Ukraine is the second half of the nineteenth and the first third of the twentieth century. / V. I. Marochko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly pyatykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati D.P.Poidy, (pp. 4-8), D.*; Medalieva O. Z. (2003) Study of the history of the peasant reform of 1861 by members of the historical association named after Nestor chronicler at the end of the nineteenth and early twentieth centuries. / O. Z. Medalieva // *Ukrainskyi selianyn, 7, 17-19.* ; Melnychenko V. M. (2006) I. O. Gurzhi as a Researcher of Agrarian History of Ukraine / V. M. Melnychenko // *Hurzhiivski istorychni*

chytannia, (pp. 62-67). - Cherkasy-Kyiv.; Myronchuk V. D. (1995) The agrarian question in the creative heritage of S. A. Podolynsky / V. D. Myronchuk, T. A. Chudnova // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly tretikh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 9-16), D.; Nechitaylo S. V. (2001) The role of the subjective factor in the implementation of the agrarian reform of 1861 in Ukraine / S. V. Nechitaylo // *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzh. ped. un-tu: istorychni nauky*, 5 (7), 104-1018; Orlyk V. M. (2004) Tax policy of the Russian Empire in the Ukrainian village of the late XVIII - early XX century. / V. M. Orlyk // *Istoria Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, 27, 224-239.; Ostapenko D. O. (2002) The current state of studying the history of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries (on an example of consumer cooperatives) / D. O. Ostapenko // *Istorychna nauka: problemy rozvytku. M-ly mizhnar. konf. – Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia*, 84-87; Pershyna Z. V. (1994) History of Ukraine in the writings of Odesa researchers / Z. V. Pershyna // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 53-63.; Portnova T. V. (2007) In the crooked mirror: the texts of the Ukrainian middle class about the peasantry of the nineteenth century. / T. V. Portnova // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly shostykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 9-16), D.; Raevsky S. M. (2004) Development of agriculture of the Left-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries: historiography of the problem / S. M. Raevsky // *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 3, 26-32; Reent O. P. (2001) Reformist processes in the agrarian sphere of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: the state of scientific development / O. P. Reent // *Ukrainskyi selianyn*, 2, 6-11.; Savchenko O. I. (2008) The peasant question on the pages of the Russian foreign press in the late nineteenth and early twentieth centuries. / O. I. Savchenko // *Ukrainskyi selianyn*, 11, 90-92.; Svitlenko S. I. (1995) D. Poyda as a historian of the liberation movement in Ukraine / S. I. Svitlenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 20-24), D.; The very same: (1999) Ukrainian peasantry in the ideological views and activities of the Cyril-Methodius community members / S. I. Svitlenko, S. S. Pavlenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly tretikh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 17-23), D.; The very same: (2002) Peasantry in the historiosophical views of the Ukrainian national movement leaders of the 60's and 80's of the nineteenth century. / S. I. Svitlenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly chevertykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D. P. Poidy*, (pp. 57-13), D.; Selikhov D. A. (1999) The problem of the agrarian sector of Ukraine's economy reforming after the 1905 social upheavals in historical literature / D. A. Selikhov, M. A. Yakymenko // *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 9, 294-307.; Smolnitska M. (2003) Grygorii Galagan: Portrait of a Personality on the Background of the Day / M. Smolnitska // *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 5, 169-198.; Temirova N. R. Place of landlords in the agrarian sector in 1861-1917. The view of pre-revolutionary authors / N. R. Temirova // *Ukrainskyi selianyn*, 6, 18-22.; The very same: (2003) Landlords of Ukraine in 1861-1917: An Overview of Foreign Historiography / N. R. Temirova // *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 3/4, 24-31; The very same: (2002) Contemporary historiography of the history of the landlords of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. / N. R. Temirova // *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T.Shevchenka. Serii istoriia*, 63-64, 79-80.;

Tovstolyak N. I. V. V. Tarnavsky's participation in the preparation of projects of the peasant reform and the Carlvian circle of the reformers of the Grand Duchess Elena Pavlivna / N. N. Tovstolyak // *Grani*, 1, 36-39.; Farenii I. A. (2002) The Activity of "artel father" Mykola Levytsky in the period of the formation of the cooperative movement (the end of the nineteenth and early twentieth centuries) / A. I. Farenii // *Problemy istorii Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.*, 204-208.; The very same: (2006) Mykola Petrovych Ballin as the ideologue of the cooperative movement of the post-reform period (1860's - 1890's) / I. A. Fahreny // *Naukovi*

zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu. im. M.Kotsiubynskoho. Serii istoriia, 11, 74-77.; Khomenko T. O. (2003) Historiographical research of Naddniproianschyna zemstvos in the field of modernization of agricultural production of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. / T. O. Khomenko, M. A. Yakymenko // *Problemy istorii Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.*, (pp.406-411); Shatokhin A. M. (2001, 2002) Peasant question in the sociological thought of Russia and Ukraine in the post-reform period / A. M. Shatokhin // *Ukrainskyi selianyn*, 2, 112-115; 5, 112-116.; Shevchenko A. Yu. (2007) D. P. Poida as a historian of the peasant movement in Katerynoslav region in the post-reform period / A. Yu. Shevchenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly shostykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 36-40), D.; Shevchenko V. M. (1994) From the history of statistical ethnographic research by O. Rusov in Nizhyn region / V. M. Shevchenko // *Literatura ta kultura Polissia*, 4, 26-29; The very same: (1997) Reforms of 1862 in Chernigov region in the memoirs of S. Rusova / V. M. Shevchenko // *S. Rusova as an outstanding teacher and statesman of Ukraine*. – Chernihiv. (in Ukr); The very same: (1999): I. I. Petrunkevich and the agrarian question at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. / V. M. Shevchenko // *Ukraine of the XXI Century: Actual Issues of History: Zb. nauk. pr. / In-t polit i emonats. dosl. NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi arkhieohrafii i dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho NAN Ukrainy Chernihivskiy derzh. ped. un-tim. T.H.Shevchenka*; Kovalenko O. B. (Ed.) and others. - K. (in Ukr.); The very same: (2007) The Problem of Market Agrarian Relations in Ukraine in the Second Half of the 19th and the beginning of the 20th Century: historiography / V. M. Shevchenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (pp.188-205).; The very same: (2000) The peasant movement in Podillya in the studies of M. N Leshchenko / V. M. Shevchenko // *M-ly X-oi Podilskoi istoryko-kraieznavchoi konfer. – Ed.: Vynokur I.S, Bazhenov L.V., Blazhevych Yu.I. et. Al. – Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy derzh. ped. un-t.*, (pp.283-287). Yurkova O. V. (1996) Peasant question in the writings of the historians of the Kyiv school M. Hrushevsky / O. V. Yurkova // *M-ly Vseukr. sympoziumu z problem ahrarnoi istorii*, 1, 79-82. K.; Yarchenko Yu. V. (1995) Harvesting arrels of M. V. Levytsky in historiography / Yu. V. Yarchenko // *Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy ta Rosii. M-ly drygykh naukovykh chytan, prysviachenykh pamiaty D.P.Poidy*, (pp. 92-96), D.; et. al. (in Ukr.)

43. Bondar V. V. (2008) Subjective factor of the 1861 Ukrainian village reform: historiography of the problem / V. V. Bondar // *Ukrainskyi selianyn. Zb. nauk. Prats*, 11, 43-46. Cherkasy; (in Ukr.)

V. Hotsuliak

CURRENT STATE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE STUDY OF THE UKRAINIAN AGRICULTURAL HISTORY (LATE XIX – EARLY XX CENTURY)

The article focuses on the analysis of modern literature articulated on the present state of Ukrainian scientific study of the heritage of the Ukrainian agrarian history researchers (late XIX - early XX century) It is emphasized that there was a break of modern scientific views with the views of the Soviet researchers of agrarian history of Ukraine. Nowadays the Ukrainian scientists use modern historical heritage of European and world historiography.

The rapid institutionalization of peasant centres, in particular the Scientific Society of Historians and Agrarians and the Research Institute of the Peasantry (Cherkasy), has a systematic nature. Symposiums, international and all-Ukrainian conferences, round tables, readings and seminars are conducted regularly. The agrarian history of that period was also studied in specialized magazine "Ukrainskyi

Seliannyi” (2000-2018), regional editions, including university heralds, and in a number of local regional studies.

Analytical interpretation of this issue is found in studies of O. Reent, who analyzed the contribution of some American, Russian and Ukrainian historians to Russian Empire agrarian system research.

V. Shevchenko systematically studied this issue by analyzing the contribution of pre-revolutionary, Soviet and individual modern Russian - V. Berlihin, O. Vronsky, L. Zakharov, L. Milov, V. Tukavkin, M. Shicillo, and also Ukrainian scientists: V. Marochko, O. Reent, V. Khmil, T. Lazanska, Y. Prysyzhnyuk. V. Bondar devoted considerable attention to this issue, analyzing the inheritance of numerous historians who presented the study of agricultural history and peasant-related problems in general in both the pre-Soviet and Soviet periods. He also revealed the activities of historians-agrarians of modern peasant study institutions and centers. It should be noted, that special attention is devoted to the works of modern Ukrainian researchers who study the structure of the agricultural peasantry in the period, namely agricultural policy, as a historiographical problem; economic processes in rural areas and the consequences of agrarian reforms. The scientist did not ignore the study of the social history of the peasantry conducted by contemporary historians and agrarians. The author pays attention to the achievements in the field of studying the social aspects of the rural population and the contribution of scholars to the modern historiography of the socio-legal status of the Ukrainian peasantry. The author used 814 works on peasant-related problems and made the direct and indirect analysis of more than 700 works by different authors.

The analysis of the researched topic showed that in general, the most “recognizable” are the following modern scholars: V. Smolii, O. Reent, S. Kulchytsky, R. Pyryg, L. Zashkilnyak, V. Soldatenko, V. Verstiuk, V. Telvak, F. Turchenko, O. Zhhitkova, L. Bazhenov, V. Bondar, V. Vivtoniv, V. Vlasenko, O. Gerasymenko, V. Hotsuliak, V. Dubinsky, V. Zhuchenko, V. Ivanenko, M. Kovalsky, L. Korogod, A. Kostenko, A. Kotsur, V. Krot, E. Kostyk, A. Kruglashov, O. Kucheruk, T. Lypovska, V. Marochko, V. Mazurik, V. Masnenko, A. Lyamar, O. Medalieva, V. Melnychenko, V. Myronchuk, O. Mykhayliuk, Y. Prysyzhnyuk, V. Moisienko, V. Molchanov, A. Morozov, Z. Pershina, O. Rakhno, O. Reent, S. Svitlenko, M. Smolnitska, N. Temirova, A. Tymoshenko, S. Tovstolyak, N. Tokar, I. Farenii, A. Shevchenko, O. Yurkova, Yu. Yarchenko, A. Arhipova, etc.) and also M. Kostomarov, P. Kulish, V. Antonovych, M. Hrushevsky, M. Drahomanov, S. Podolynsky, A. Rusov, S. Rusova, I. Petrunkevych, M. Levytsky, M. Mallin, V. Lipinsky, M. Leshchenko, V. Guldman, A. Antsiferov, I. Pavlovsky, O. Chuprov, G. Galagan, M. Tugan-Baranovsky, M. Lyvytsky, M. Simonov (Nomis), M. Kononenko, V. Tarnovsky, V. Domanytsky, O. Chernenko, O. Domantovych, I. Gurzhia, D. Poyda, R. Lyakh and other historians-agrarians and researchers of agrarian issues.

Modern young scholars are trying to study and analyze the works of V. Smolii, O. Reent, S. Kulchytsky, V. Marochko, O. Mots, A. Gurbyk, O. Gurzhii, V. Molchanov, O. Kryzhanivska, F. Steblii, M. Kravets, V. Ilko I. Pater, V. Verstiuk, V. Soldatenko, M. Lytvyn A. Morozov, O. Mykhayliuk, S. Kornovenko et al.). However, the study should be continued in order to find out the individuals directly and indirectly related to the initiation of agricultural activities, rural organizations and their statutory and non-governmental voluntary associations. The conclusions concerning the general tendency of the study of this issue are made and the prospects for its further research are outlined.

Key words: agrarian history of Ukraine, researchers of agrarian history, peasant problems, Ukrainian peasantry, agrarian reform, agrarian policy, land relations, land ownership, pre-revolutionary historiography, Soviet historiography, modern historiography.

УДК: 930(477)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-85-90

В.А. Іващенко

кандидат історичних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

О.М. Тараненко

кандидат історичних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО (2000-НІ – 2010-ТІ РР.)*

У статті проаналізовано новітній етап у розвитку вітчизняної історіографії, присвяченій історії Української Держави. Предметну увагу приділено вивченню вітчизняної історіографії аграрної політики П. Скоропадського. Стаття базована на дослідженнях і розвідках, опублікованих у 2000-х – 2010-х рр.

Ключові слова: історіографія, Гетьманат, Українська Держава 1918 р., аграрна політика П. Скоропадського.

Постановка проблеми. Дослідження феномену Гетьманату триває вже сто років і за цей час нагромаджено колосальну кількість різножанрових праць: наукових, дисертаційних, науково-популярних, навчально-методичних, публіцистичних, мемуарних та інших, що дозволило створити відповідний історіографічний образ цього унікального явища. На початку ХХІ ст., на нашу думку, посилюється конструктивні тенденції у розвитку вітчизняної історіографії, її проблемно-історіографічних компонентів, чіткішими стали суто наукові пріоритети. Значно розширився тематичний спектр дослідницької діяльності, українські історики більшою мірою, порівняно з попередніми історіографічними періодами, інтегрувалися у світовий історіографічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історіографічних матеріалів конференцій, симпозіумів та круглих столів, поява низки теоретичних праць, присвячених соціально-економічній політиці Української Держави, дозволяє вести мову про початок формування у вказаний час міждисциплінарного підходу до висвітлення аграрного дискурсу історії Української революції. Аграрна політика П. Скоропадського на початку ХХІ ст. перебуває у фокусі наукової уваги українських істориків. Центрами вивчення революційної тематики та селянознавства є Інститут історії України НАН України, Український інститут національної пам'яті, Науково-дослідний інститут селянства та Наукове товариство істориків-аграрників, що функціонують на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та інші інституції.

Відмінною рисою новітнього періоду стає публікація змістовних наукових праць представників

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Українська революція (1917 – 1921 рр.): селянський фактор» (номер державної реєстрації 0118U003864)